

Др Душан Ј. МАРТИНОВИЋ

КУЛТУРНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ И АСОЦИЈАЦИЈЕ
У ЦРНОЈ ГОРИ СРЕДИНОМ XIX ВИЈЕКА
- Оснивање и културно-национална мисија -

Прве културне институције и асоцијације у Црној Гори појавиле су се средином XIX вијека. Иако је тада Црна Гора била саобраћајно изолована и сведена на релативно мали простор "четири нахије и Брда", између скадарске депресије и Боке Которске, јер је гроњене државне територије (средишни, јужни и сјеверни дјелови) био под турском окупацијом још од краја XV стољећа, а Бока Которска са Будванским приморјем под аустроугарском влашћу (од јула 1797), с мањим прекидима француске окупације (1805-1813), не рачунајући и дужу владавину Млетачке Републике до њеног пада 12. маја 1797. године, напредне идеје и рефлексije европских узлета знања и културе нијесу се зауставиле на границама аустроугарске и отоманске империје.

За стварање првих институција културе у Црној Гори заслуге припадају Петру II Петровићу Његошу (1813-1851), коме је пошло за руком да оснује *Штампарију црногорску* (имала је још и ова официјелна имена: Народна штампарија, Митрополитска књигопечатња, Књигопечатња правитеља црногорског; касније у историографији позната као Његошева штампарија), *Државну библиотеку* (знану и по званичним именима: Црногорска библиотека, Библиотека црногорска и Цетињска књижница; познатија у науци као Његошева библиотека) и *збирку оружја* која се може сматрати претечом цетињских, то јесте црногорских музеја.

Послије ове три културне институције, које је Његош утемељио, тек 1868. године формирано је Друштво Цетињске читаонице, које ће убрзо постати, као асоцијација и институција, матица многоструког културног дјеловања у читавој Црној Гори.

И на територији Боке Которске, која је имала развијене комуникације са европским земљама, многе корисне новине и у култури и у привреди нашле су плодно тле код пробуђених народа - Срба и Хрвата под аустроугарском влашћу. Средином минулог вијека формирано је неколико значајних културних асоцијација и институција - српско издавачко друштво "Јединство" и Славјанска читаоница у Котору - о којима ће бити подробније говора у овом саопштењу.

На окупираном простору Црне Горе од Османске Царевине није било, међутим, никаквих облика културних установа све до Берлинског

конгреса (1878), када ће се те области, након успјешних црногорских ослободилачких ратова 1876-1878. године, припојити својој матици Црној Гори, и када ће и тамо отпочети процес културне трансформације...

Културне институције и асоцијације о којима ће овдје бити ријечи нијесу до сада у стручној и научној литератури адекватно научно валоризоване; није систематски приказан историјат њиховог настанка и развоја. Стога ћемо покушати да, на основу наших истраживања из угла савремене науке и научне методологије, о свима њима понаособ кажемо своја виђења и да уз истицање њихове културно-националне мисије покушамо дати синтезу у мјери у којој то дозвољава ограничени простор једног оваквог саопштења.

1.

Петру II Петровићу Његошу успјело је 1833. године да оствари жељу својих претходника (владике Василија и митрополита Петра I) да набави штампарију у Русији. Као велики љубитељ књижевности, науке и филозофије, дакако и књиге уопште, по вокацији и сам пјесник и филозоф, Његош је настојао да свој народ што више просвети и културно препороди. Свјестан да се то може урадити искључиво преко *школе и књиџе*, ријешао је да установи штампарију за издавање школских, белетристичких, црквених и других књига. Свој први одлазак у Русију искористио је за оваплоћење те идеје. Средином 1833. године Његош је отпутовао у Санкт-Петербург, оновремену руску пријестоницу, гдје је 18. августа хиротонисан за епископа црногорско-приморског и скендеријског у Спаспреображенској лаври, у присуству руског императора Николаја I.

Његош је у С. Петербургу купио за 3.000 рубаља омању штампарију са црквеним словима. Почетком децембра исте године Његош се преко Трста и Котора вратио на Цетиње. Истом приликом је повео и штампара, Руса Михаила Петрова, којег је оставио у Трсту да сачека штампарију и да је допрати у Котор. Ускоро иза тога штампарија је у 47 сандука утоварена у тршћанској луци 19. децембра 1833. и 15. јануара наредне 1834. године стигла у Росе, а потом, послје обављених царинских формалности, у Котор, одакле су 22. јануара пратилац и читав товар упућени за Цетиње.¹ По допремању на Цетиње, штампарија је смјештена у одаје Цетињског манастира. Касније је Његош преко Вука Ст. Караџића наручио да се за потребе "Књигопечатње правитеља црногорскога" на Цетињу излију неопходни словни, интерпункцијски и други штампарски знаци за њен несметан рад. Септембра 1835. Штампарија је комплетирана грађанским и црквеним слогом.

У Његошевој штампарији, прве године рада (1834) штампана су четири-пет Његошевих пјесничких састава ("Пустињак цетињски", "Лижек јарости турске", "Србин Србима на части захваљује", "Од нас вла-

¹ Петар Колендић: *Његошев "Глас Камеништака" у италијанском ипријеводу Пејра Сенишћа* - Споменик САН, ХСIV, други разред 73, Београд 1941, стр. 8 и 11; др Петар И. Поповић: *Црна Гора у доба Пејра I и Пејра II*, Београд 1951, стр. 324.

дике Петра Петровића свему народу црногорскоме и брдскоме објављени поздрав" и "Тропар св. Петру"). Наредне, 1835, објављена су два дјела, једно Његошево и једно његовог учитеља Симе Милутиновића-Сарајлије ("Ода ступања на престо Фердинанда I императора аустријскога и краља мађарскога" и "Дика црногорска" Симеона Милутиновића Сарајлије). Године 1836. објављена су два значајна дјела: *Буквар* - први уџбеник црногорски од Димитрија Милаковића - и *Народне српске њословице* (...) Вука Стефановића Караџића, а наредних година: *Требник* (1837), *Српска зрамајшика за црногорску младеж* (1838) аутора Димитрија Милаковића, *Прејрава историје свијета* од Шлеџера (1839), у преводу Д. Милаковића. Сем монографских публикација, у Његошевој штампарији је "печатана" и *Грлица*, прва црногорска периодична публикација, која је излазила пет година узастопно (1835-1839). Према томе, на основу досадашње научне спознаје, у Његошевој штампарији објављено је 13 монографских издања и једна периодична публикација, које представљају изузетно значајну црногорску културну баштину.

Његошева штампарија је престала са радом крајем 1852. и почетком 1853. године у доба књаза Данила, који је у крајњој нужди, ради одбране отаџбине, жртвовао штампарију и дао налог да се њена оловна слова, због несташице муниције, претопе у пушчана зрна у злогласној Омер-пашиној години.² Његошева штампарија је обновљена 1858, односно 1860. године набавком нове штампарске машине, и отада ће континуирано радити као Државна штампарија Црне Горе ("Књажевска...", па "Краљевска штампарија") до краја самосталности црногорске државе почетком 1916. године.³

Поред штампарије, Његош је, као што је познато, 1834. године основао и прву државну основну школу црногорску. Његошева штампарија и Његошева основна школа, као државне установе, биле су веома важне културне и материјалне претпоставке за оснивање библиотеке, која ће такође имати обиљежје државне институције.

2.

Његош је од свог стрица Петра I Петровића (1747-1830) наслиједио у оно вријеме солидну библиотеку, која је могла да броји око пет стотина књига. Ова библиотека је служила митрополиту и господару Црне Горе Петру Првом, као и његовим сарадницима и гостима, за културне и државничке потребе. Библиотека Петра Првог била је до средине 1838. године смјештена у Цетињском манастиру, па је Његош њен свјетовни дио, након изградње Биљарде 1838. године, пренио у своју новосаграђену резиденцију.

Чим је саграђена Биљарда услиједиле су бројне посјете Његошу и Цетињу. Његош је примао госте у свом дворцу "по обикновенију сла-

² Др Душан Мартиновић: *Црна Гора у Гуштенберџовој галаксији. Историја црногорског шtamпарског живота од краја ЦВ-ог вијека до 1916.* г., ЦАНУ, Подгорица 1994, стр. 155, 156-157.

³ *Ibidem*, стр. 160-166.

вјанскога гостопримства". Већ 1838. стиже на Цетиње саксонски краљ Фридрих Аугуст с великом пратњом. Послије њега долазе на Цетиње разни њемачки, енглески, француски, руски и други страни научници и путописци. Многи од њих биљеже импресије о Биљарди и саопштавају важне појединости о Његошевој библиотеци (др Бартоломео Биазолето 1838, Едвард Левич Метфорд и сер Хенри Лејард 1839, Џон Гарднер Вилкисон 1844, Паић и Шерб и Јохан Георг Кол 1851. и др).

Његош је приликом пресељења из Цетињског манастира у Биљарду, крајем 1838. године, могао имати највише око 500 одабраних књига. Као књигољубац и књигозналац, није се тим бројем задовољавао, разумије се, већ је од самог почетка набављао нове књиге и на тај начин повећавао књижни фонд своје библиотеке. Књиге је лично куповао приликом својих путовања у Русију, Италију и Аустрију. Тако је 1833. године, враћајући се из Русије, када је у Русији набавио и штампарију, донио један сандук од око 400 књига, а почетком 1835. приспјело му је на Цетиње, такође из Русије, преко Дубровника, 17 сандука књига, икона и других ствари.⁴ Осим тога, добијао је Његош на поклон књиге од својих савременика писаца (као на примјер, Станка Врза, А. Череткова, З. Олеска, Г. Шеферорика, далматинског конзула Турског итд). Тако је он, нарочито у прве три године владавине, обогатио своју библиотеку.

И пренумерацијом Његош је сакупио значајан број књига. Од укупно 128 књига српске провенијенције, колико их је штампано од 1830. до 1851. године, међу 32 пренумеранта из Црне Горе на првом мјесту истиче се Његош који се претплатио на 14 књига, тј. скоро на половину свих књига и то у 229 примјерака, управо више од једне трећине свих претплаћених егземплара.⁵

Занимљиво је да је на књигама штампаним до 1834. године, на њиховој унутрашњој страни прве корице, била налијепљена етикета - Његошев "Екс Либрис" (7 цм х 6 цм), са одштампаним натписом: "Из књижнице владике црногорскога Петра Петровића Његоша №...". Књиге штампане од 1834. до 1851. немају, међутим, никакве ознаке!

Наљепница на књигама са ознаком Његошеве библиотеке створила је код малобројних изучавалаца, библиолога и историчара, одређене дилеме па и заблуде у погледу њене типологије. Историчар Душан Д. Вуксан сачинио је њен први попис крајем 1926. и почетком 1927. године, насловљавајући га "Библиотека владике Рада"⁶ (Д. Д. Вуксан погрешно употребљава синтагму "Владика Раде", попут многих прије и после њега - до наших дана). Др Љубомир Дурковић-Јакшић, наш познати библиолог, дефинише Његошеву библиотеку као приватну. И

⁴ Др Душан Ј. Мартиновић: *Издавачка дјелатност и трговина књигама у првој половини XIX вијека* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 2-3, стр. 128.

⁵ Др Љубомир Дурковић-Јакшић: *Његош и његови сарадници као претплатници на српске књиге* - Библиотекар, Београд 1950, бр. 2-3, стр. 258.

⁶ Душан Д. Вуксан: *Библиотека владике Рада* - У: Цетиње и Црна Гора, Наша земља III, Београд 1927, стр. 209.

Библиотеку Петра I Петровића, митрополита и господара Црне Горе, Дурковић сврстава у приватне библиотеке.⁷ Дурковић је знао да се Његошева библиотека спомиње и као "Библиотека црногорска" (1833), "Библиотека црногорска" (1840, 1846-1847) и "Књижница црногорска" (1847), али, по његовом мишљењу, "оваква библиотека није постојала ни као друштвена ни као државна", јер се "на страни претпостављало да постоји библиотека на Цетињу, или је тамо била жеља да се она оснује, па су појединци и слали књиге на такву адресу" - закључује др Дурковић.⁸

Сматрамо да се овакво некритичко мишљење не може одржати у науци. Демантују га саме чињенице. Неке ћемо навести. Године 1846. вођена је организована акција на прикупљању књига за "Библиотеку црногорску", када се и у штампи тај термин за Његошеву библиотеку први пут појављује. Биће да је ту акцију иницирао сам Његош приликом боравка у Бечу те године. У његовој се пратњи налазио Милорад Медаковић, који је као блиски Његошев сарадник то питање покренуо у *Србским новинама*. У овим новинама Медаковић је 17. децембра 1846. године обзнанио чланак под насловом "Нешто о узајамности нашој",⁹ у којему пледира за слање књига на Цетиње. Подсјећајући на словенску узајамност, Медаковић истиче да "Славјани" уважавају и "почитују нашу браћу Црногорце", али им истовремено упућује и пријекор:

"Зашто дјелом не покажете љубав и преданост к овом, право рећи, једниствено јуначком племену?"

Конкретизујући даље, Медаковић вели:

"У Пешти има Матица србска, која различна, а често и веома полезна сачиненија издаје; у Београду Правителствена печатња и Друштво србске словесности; у Загребу исто основана је Матица (хрватска - Д. М). Ово су три главне тачке, које задржавају у себи врховност и принцип наше литературе", наглашава Медаковић, и додаје:

"Нас није никакво количество, да бисмо могли по обичају пре-нумеранте одовуд слати, ради полученија различни изданија. Зар би матице, или правителство србско, или сачинитељи поради једног екземплара уштрб трпили?" - пита се он и апелује:

"Зашто нам не бисте, као својој браћи, усредствovali на наш горкиј жертвеник по један екземплар послали?"

Свјестан је Медаковић "да се не може свакиј пут посебно изда-није слати", али зато може у пола године "једном совокупно, сва излазећа на нашем језику сачиненија могу се послати" и предлаже издавачима да "свагда на једном екземплару, који се печата, одма(х) одозго кратким ријечима" назначе и адресирају: "*За Библиоотеку црногорску*".

⁷ Др Љубомир Дурковић-Јакшић: *Историја српских библиотеки (1801-1850)* - Београд 1963, стр. 85, 91-94.

⁸ *Ibidem*, стр. 94.

⁹ Милорад Медаковић: *Нешто о узајамности нашој* - Србске новине, Београд 17. децембра 1846.

Медаковић позива српске издаваче да пошаљу не само текућа издања већ и ранију продукцију која се "у поменутим кабинетима књижевства нашег, ако ништа, а оно по неколико екземплара од сваког досадашњег на свијет изашавшег, изданија притјажавачу, па нас немојте те жеље будуће надежде лишити".

Уредник *Србских новина* Милош Поповић подржао је Медаковићев апел за прикупљање и одашиљање књига на Цетиње и у редакторској напомени узео на себе обавезу и нагласио:

"Подписаниј подноси услугу своју сваком ради достављања поклоњени(х) књига"!

Назначени апел у *Србским новинама* пренијеле су и Гајеве *Narodne novine* у Загребу, позивајући и Хрвате да шаљу своје књиге "Цетињској књижници".¹⁰

За Библиотеку црногорску књиге су сакупљане и у Бечу. А. Чепилић је јављао из Беча 27. фебруара 1847. године:

"13 veljače u večer oprostili smo se s vladikom crnogorskim, vraćajući se među svoje (...). Nama je ovdje za rukom pošlo ljepu zbirku mnogih naših narodnih i inih (...) zanimljivih knjigah složiti i po jednom ovdašnjem ekspeditoru put Crne Gore (za Crnogorsku knjižnicu) otprovati. Nadamo se da će se i u našoj domovini u tom obziru štogod učiniti".¹¹

Стјепан Пејаковић, студент у Бечу, писао је 16. фебруара 1847. године Људевиту Гају, подсећајући га на позив Милоша Поповића за скупљање књига које би он слао на Цетиње, па додаје:

"Vi naše spisatelje pozovite, da i oni svojih djelah prikažu istoj biblioteci, zato prosim, da se knjige iz Zagreba sabiraju, pa onda otprave u milu Crnu Goru".¹²

С. Пејаковић је истог дана (16. II 1847.) писао и Бабукићу о истој ствари:

"Ja sam bio više putah kod vladike crnogorskog (...). Obrekaao sam mu da ćemo mu do skoro za *Knjižnicu cetinjsku* knjiga iz Beča prikazati, što bi se moglo u Zagrebu učiniti, jer ga je veoma obradovalo, da i u Zagrebu kane od sada prikazivat knjige za Crnu Goru".¹³

Очигледно, написи у назначеним српским и хрватским новинама имали су одзива међу дародавцима који су својим поклонима књига допринијели увелико богаћењу фонда *Библиотеке црногорске* или *Цетињске књижнице*, како се она тада, по свему судећи, и официјелно називала.

М. Медаковић је, свакако, у име Његоша изразио јавну захвалност дародавцима за поклоњене књиге. Писао је Медаковић са Цетиња 12. јуна 1847:

¹⁰ Narodne novine, Zagreb 9. siječanj 1847.

¹¹ Isto, 6. ožujak 1847.

¹² Grada za povijest književnosti hrvatske 6, Zagreb 1907, 152-153.

¹³ Sveučilišna biblioteka Zagreb, *Korespondencija Babukića, R. 3992/100* (према подацима др Љубомира Дурковића-Јакшића: *О Његошевој библиотеци* - Библиотекар, Београд 1951, 3-4, стр. 118).

"Велика благодарност почитајемој господи, која су усредствова-ла на ово благополезно заведеније 'Библиотеку црногорску' (...). Ваша ће имена у овим гордим и крвљу обливеним горама са благодарношћу уписана бити".¹⁴

И уз овај Медаковићев (дужи) новински текст у коме се топло захваљује за поклоњене књиге, а који је имао, несумњиво, одређеног ефекта, Милош Поповић је дао напомену у виду поновног апела за поклоне у књигама *Црногорској библиотеци*. Поповићев апел гласи:

"До сада је потписаноме од разни(х) (п. н.) дароватеља предато 50 књига. Но ово је према могућности све јошт мало. Умољава се, дакле, свакиј родољуб да књиге, 'ил које излишне има, или иј (их) изда, на жртву принесе 'Црногорској библиотеци' и потписаноме преда, ко(ј)и ће иј (их) даље на њино одреденије одправити".¹⁵

Колико је књига приновљено у акцији вођеној 1846. и 1847. године за Библиотеку црногорску тешко је рећи. Извјесно је, међутим, да је Његошева библиотека тада значајно повећала свој књижни фонд, те да је временом нарасла на неколико хиљада књига. Свака је књига била нумерисана и регистрована, на којим су пословима радили Његошев секретар Димитрије Милаковић и др. Поред Његоша и Милаковића, у Његошевој Биљарди су боравили као службеници Милорад Медаковић, Ђорђе Срдић, Вук Врчевић и други, па су и они допринијели увећању ове библиотеке.¹⁶

Послије Његошеве смрти, деценију и по, о *Црногорској библиотеци* бринула је књагиња Даринка, супруга Његошевог наследника - књаза Данила I. Као образована жена она је крајње скрупулозно пазила сваку књигу и није дозвољавала њихово отуђење.

И књаз Данило је водио бригу о Библиотеци, настојећи да јој повећа књижни фонд. За вријеме његове кратке владавине (1851-1860) доста је књига приновљено у Црногорској библиотеци. Крајем 1852. Антон Ашик, директор Музеја у Одеси, доставио је један пакет књига на адресу Црногорске библиотеке. И током 1852, 1853, 1856. и 1858. године, на позив Милоша Поповића преко београдских новина, било је више одзива из Хрватске и Србије и поклона за "Црногорску народну књижницу". Из преписке Ивана Кукуљевића-Сакцинског са књазом Данилом сазнајемо да је загребачки Музеј упутио 1852/53. "Црногорској књижници" на Цетињу 76 књига у 108 примјерака.¹⁷

И попечитељство просвјешченија Србије слало је 1856. и 1858. године књиге на Цетиње, као и многи књижевници (Љубомир Ненадовић, др Јован Суботић и др).¹⁸

¹⁴ Србске новине, Београд, 1. јула 1847. године.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Др Нико С. Мартиновић: *Развој библиотекарства у Црној Гори од Пејра II Пејровића Његоша до 1945. године* - У: Проблеми библиотекарства у Црној Гори, Цетиње 1965, стр. 13.

¹⁷ Андрија Лаиновић: *Из културне историје Црне Горе (времена) кнеза Данила* - Стварање, Цетиње 1953, бр. 9, стр. 564-570.

¹⁸ Записи, Цетиње, XIV/1941, књ. XXV, св. 3, стр. 164.

Од богате Његошеве библиотеке, према Вуксановом попису из 1926. године, сачувано је свега 753 свеске.¹⁹ По својој структури, Његошева библиотека је имала карактер централне државне библиотеке у којој има дјела из свих области знања. Тако и данас, међу њеним остацима, налазе се књиге, такође, из свих група Универзалне децималне класификације: опште, филозофије, теологије, друштвено-политичких наука (социологије, политике, економике, права, јавне управе, социјалног старања, васпитања и образовања, трговине), лингвистике (енглеског, њемачког, француског, италијанског, латинског, српскохрватског и словеначког језика), природних наука (математике, астрономије, геодезије, физике, хемије, геологије, опште биологије и зоологије), примјењених наука (медицине, ветерине, агрикултуре и технике), умјетности, књижевности (теорије књижевности и есејистике, енглеске, њемачке, француске, италијанске, холандске, латинске, грчке, руске и српскохрватске књижевности), географије и историје (опште географије, политичке и историјске географије, картографије, географије Европе, биографије, свјетске историје, историје старог вијека, историје Аустро-Угарске, историје Русије, историје Француске, историје Турске, историје Литваније, Курланда, Лифланда и историје Јужних Словена).

Дакле, Његошева библиотека, с обзиром на то да су се у њој налазила (и налазе се!) дјела готово из свих научних дисциплина, по својој структури има универзалан карактер, а по типу и функцијама - карактер националне (државне) библиотеке.

Оваквој констатацији иде у прилог њен генетички развој, структура књижног фонда и чињеница да је она и у доба Његошево и доцније за владавине књаза Данила, била главни дистрибутер књиге у Црној Гори, на шта је први указао др Нико С. Мартиновић, који каже да је ова библиотека преко својих управника, или преко господара Црне Горе, успијевала да растури по 30 до 60, па и више примјерака разних дјела Вука Ст. Караџића, Симе Милутиновића-Сарајлије и других, те да су књиге ишле и на црногорска села, а понекад су на њих претплаћивани и наши сународници под турским игом.²⁰

Данас, када размишљамо о Његошевој библиотеци, њеним функцијама и непроцјењивој вриједности за црногорску културу и науку, чини нам се да стоји императивна потреба израде "Каталога Његошеве библиотеке" у којему би се каталогски и библиографски описали сви примјерци који се помињу у стручној и научној литератури, поред оних који се данас нувају у Његошевом музеју у Биљарди.²¹

3.

Као што је већ истакнуто, Његош је после изградње своје резиденције - Биљарде, 1838. године, формирао збирку оружја у једној

¹⁹ Д. Д. Вуксан: *op. cit.*, стр. 213-218.

²⁰ Др Н. С. Мартиновић: *op. cit.*, стр. 13.

²¹ Аутор овог саопштења је припремио рукопис монографије о државној библиотеци Црне Горе, поводом њене 160-тогодишњице, под насловом: Државна (национална) библиотека Црне Горе (1838-1998).

посебној просторији коју је назвао "Оружница". У "Оружници" је, дакле, Његош формирао прву музејску збирку ратних трофеја, превасходно оружја које су му црногорски јунаци и други му поданици доносили на поклон приликом аудијенција у Биљарди. Његошева "Оружница" може се с правом сматрати ембрионалним зачетком Цетињских музеја. Двије године након оснивања Његошеве збирке трофејног оружја *Србске народне новине* 11. априла 1840. забиљежиле су "(...) ретку збирку оружја у Владичином дому. Међу њима више прекрасни(х); од части и скупоцени предмети, но највише од времена, кад је полумесец цветао, од Турака освојени, али иначе и комати оружја од стари(х) Сарацена и многи(х) народа света".²² Из забиљешки овог хорничара који је, свакако, посјетио Његошеву збирку у Биљарди, може се закључити да збирка ратних трофеја у "Оружници" није била само састављена од оружја, већ је било и других "прекрасних" и "скупоцених предмета", што ће рећи музејских експоната.

Његошеву збирку ратних трофеја у Биљарди обогатио је књаз Данило. Он је накупио толико ратних трофеја, нарочито из великих црногорско-турских битака (Царев Лаз, Мартинићи, Круси, Граховац), изложио их у Биљарди и на тај начин Његошеву збирку претворио у Војни музеј у правом смислу тог појма.

Треба имати у виду да је књаз Данило, према писању његовог секретара Вука Врчевића, важније драгоцености (покретне манастирске "закладе": одежде, крстове, панагије, литургијске књиге итд.; затим, "царске росијске грамате (...), златоткане свештеничке ризе, митре и друге драгоцене црквене ствари" похранио у ризници Биљарде, а његов наследник Никола I наставио са сакупљањем и чувањем трофејног материјала у свом дворцу - званом "Палацу" што га је саградио 1867. године. Он је, заправо, узео значајније ратне трофеје и држао их у своме дворцу (данашњем Државном музеју), док је неки дио оставио у Његошевој Биљарди.

Да би многобројни, веома значајан ратни плијен, отет од Турака, сачувао за будуће нараштаје, црногорски суверен Никола I подигао је 1870. године и посебну зграду звану Лабораторија, у којој је неко вријеме радила омања радионица за оправку пушака и револвера и израду муниције (арсенал), али је у истом објекту била и остала експозиција трофејног оружја, застава и другог ратног трофејног материјала. Био је то, дакако, организовани Војни музеј у правом смислу те ријечи. Очито, и "ризница" Биљарде и стална поставка Војног музеја представљају организоване музејске установе.²³ И историчар Марко Драговић је записао на једном мјесту још 1881. године следеће: "И до наших дана чува се у *Цетињском музеју* (курзив наш!) крст, који је имао на себи

²² Србске народне новине, Беч 11. априла 1840. године.

²³ Др Душан Ј. Мартиновић: *Од Његошеве "Оружнице" до Народног музеја Црне Горе (1838-1998)* - Просвјетни рад 1997, бр. 17-18, 15: XI, стр. 17. Наднаслов: У сусрет 160-годишњици музеја Црне Горе.

митрополит Данило и по којему га је ударио сабљом турски официр (1712. г)".²⁴

О свему наведеном постоје аутентични записи многих путописаца и научних посленика, који су Цетиње посјећивали разним поводима и с различитим мотивима почев од 1838. године, који свједоче о томе да су музеји на Цетињу континуирано постојали; да се о музеалијама водило рачуна посебно у вријеме ослободилачких ратова друге половине XIX вијека. Колико је вођена брига о културној баштини лијепо илуструје и слика "Спацавање драгоцјености из Двора" познатог чешког сликара Јарослава Чермака, који је 1862. био у Црној Гори приликом друге Омерпашине године. Тада је књаз Никола наредио да се из Двора са Цетиња измјесте на Његуше архивска грађа, умјетничке слике и остале драгоцјености, што је послужило као инспирација умјетнику да уради поменућу слику, која се данас налази у Народном музеју у Прагу.

Предлог да се формира комплексни *народни музеј* на Цетињу дао је, међутим, Војвођанин Јован Павловић, дугогодишњи предсједник Цетињске читаонице (1879-1892). Он је 15. марта 1879. поднио заступнику министра просвјете Књажевине Црне Горе писану промеморију у којој елаборира потребу оснивања двије културне институције - *народног музеја* и обнављање *државне библиотеке*. Павловић је, поред осталог, истицао и подсећао надлежне органе власти да "(...) досадашња збирка оружја и другијех драгоцјенијех старина (мисли на Војни музеј - примј. Д. М.) имала би се систематично уредити и распоредити тако, да би могла служити за темељ Народном музеју".²⁵

Књаз Никола I имао је, несумњиво, слуха за Павловићев концепт да се од Војног музеја створи музеј са широм основом, тј. народни музеј комплексног типа, па је стога 1890. послао Павела Аполоновича Ровинског да истражује археолошки локалитет Дукље. Исте године је у новосаграђеном "Зетском дому" формирана стална музејска експозиција и за чувара (кустоса) именован П. А. Ровински.²⁶ Све се ово збива у окриљу Цетињске читаонице, основане 1868. године, гдје је поникла идеја да се конституише Народни музеј и обнови национална библиотека, што је Никола I озваничио 1893. године поводом величанственог јубилеја Црнојевића штампарије и у ту сврху дао знатан број књига и 1000 фиорина. Три године касније, децембра 1896. црногорски суверен санкционисао је "Закон о Државној библиотеци и Музеју" којима је регулисан рад ових двију установа.²⁷

²⁴ М. Драговичъ: *Митрополиитъ черногорскій Василій Пејировичъ и его сношенія съ Россіей*, Санкт-Петербургъ 1882, напомена 67.

²⁵ Душан Д. Вуксан: *Музеј и Народна библиотека на Цетињу* - Записи, Цетиње X/1937, књ. XVIII, св. 3, стр. 182-183.

²⁶ (*Скупишина Читаонице цетињске*) - Глас Црногорца, Цетиње XIX/1890, бр. 52, 22. XII, стр. (4).

²⁷ *Закон о Књажевској црногорској државној библиотеци и Музеју* - Грлица, календар црногорски за просту 1897, Цетиње 1896, стр. 78-79; Просвјета, Цетиње, XVIII/1897, св. 1, стр. 3-5.

4.

Послије побједи на Граховцу (1/12. маја 1858), која представља, несумњиво, најзначајнију побједу црногорског оружја нас Турцима у XIX вијеку, будући да је она, поред осталог, допринијела одређивању државно-правног положаја Црне Горе, проширењу и утврђењу њених граница према Турској, они који су водили црногорску државу, свјесни својих легитимних права, дошли су до спознаје да не могу остварити своје амбициозне планове спољне и унутрашње политике без стварања макар елементарних услова за покретање просвјетно-културног рада и институционализације културно-просвјетне дјелатности.

Године 1867. у Москви је одржана знаменита етнографска изложба која је изазвала плиму панславизма и довела на ову свесловенску манифестацију велики број просвјетних, културних и јавних радника свих словенских народа. "Поради узајамности свесловенске" књаз Никола је послао у Москву црногорску делегацију коју су сачињавали војводе и сенатори - Петар Ст. Вукотић и Илија Пламенац.

По повратку из Москве, црногорски делегати су покренули иницијативу да се на Цетињу оснује Цетињска читаоница, што је свесрдно прихватио црногорски суверен, који је био и први члан-утемељивач приликом њеног конституисања 4/16. фебруара 1868, заједно са још 19 најугледнијих личности с врха државне и црквене хијерархије и из реда истакнутих представника јавног живота црногорског.²⁸

Убрзо, међутим, по оснивању Цетињске читаонице улиједили су црногорски ослободилачки ратови 1876-78. године, који су парализирали њен рад. Послије успјешног завршетка ових ратова и стицања на Берлинском конгресу (1878) и де јуре међународног суверенитета, Црна Гора је пошла путем културно-просвјетног преображаја. Црногорски књаз-пјесник подржава активности раније започетог књижевно-културног препорода. Његовим личним ангажовањем створен је план за окупљање ширег круга напредних интелектуалаца, познатих културних, научних и јавних радника, поглавито Срба из Војводине, Далмације, Херцеговине и Лике, и других крајева у оно вријеме под аустроугарском и турском окупацијом - званих "извањаца" (др Милан Јовановић-Батут, Јован Сундечић, Јово Љепава, Јово Дреч, Илија Беара, Божо Новаковић, Стево Чутурило, Душан Бркановић, Симо Матавуљ, Валтазар-Балдо Богишић, др Роко Мишетић, Милан Костић, Симо Поповић, Јован Павловић, Гавро Пешић и многи други), а било је и неколико истакнутих странаца (П. А. Ровински, Софија Петровна Мертваго, Антон Шулиц, Франтишек Вимер, Роберт Толинггер и др).

²⁸ Први чланови оснивачи-утемељивачи Цетињске читаонице су били: књаз Никола I, митрополит Иларион Рогановић, војводе и сенатори: Божо Петровић, Петар Вукотић, Иво Радоњић, Ђуро Матановић, Миљан Вуковић и Петар Вујовић; сердар и сенатор Саво Јовићевић; војвода Марко Миљанов Поповић; архимандрит Висарион Љубиша; протојереј Стеван Капичић; ђакон Филип Радичевић; учитељи: Широ Ковачевић и Ђуро Поповић; побочник Машо Врбца; капетан Богдан Милиновић; Илија Радмановић, управитељ Заложнице црногорске; Панто Пејовић и Алекса Ђорђевић - Србијанци, који су обучавали Црногорску војску. (Уп. др. Н. С. Мартиновић: *op. cit.*, стр. 17.)

Један од најзначајнијих извањаца био је Јован Павловић (Сремски Карловци, 1843-Цетиње, 1892), који је по позиву књаза Николе I дошао на Цетиње октобра 1878. године, гдје је до краја живота обављао најодговорније државне и друштвене функције у културно-просвјетном животу Црне Горе.²⁹ Одмах по доласку у црногорску пријестоницу обновио је рад Цетињске читаонице и као њен предсједник (1879-1885, 1890-1892) био њен *spiritus movens*. Под његовим руководством и уз пуну сагласност црногорског књаза и господара, Цетињска читаоница је постала организатор народних читаоница по црногорским градовима и селима: 1881. у Подгорици, Никшићу и Бару, 1884. у Улцињу, 1885. у Грахову, 1886. у Вирпазару, 1889. у Даниловграду, 1890. у Петровцу на Морју, 1891. у Колашину, 1892. у Андријевици, 1893. у Бајицама, 1895. на Љуботињу, 1898. у Шавнику и Ждребаонику.

Треба посебно истаћи да је Јован Павловић приликом обнављања рада Цетињске читаонице имао јасан циљ и ширу визију потреба развоја библиотекарства у Црној Гори, па је септембра исте године покренуо акцију за оснивање библиотеке при Читаоници, која ће временом постати "сјемениште за државну библиотеку, када се ова буде установила као државни завод".³⁰

Павловић је, као први министар просвјете и црквених послова Црне Горе, и до краја живота предсједник Цетињске читаонице, много допринио увећању њезиних књижних фондова, нормативном регулисању њене организације и свеколиког дјеловања.

Цетињска читаоница је у другој половини 1879. године имала 68 наслова домаћих и страних новина и часописа, на шта јој и дан-данас може позавидјети и најразвијенија народна библиотека...

На иницијативу Цетињске читаонице отпочела је акција скупљања прилога за изградњу "Зетског дома". Пошто је на њену иницијативу крајем 1883. основано дилетантско позоришно друштво, требало је тражити рјешење за смјештај Читаонице са библиотеком, Доброволног позоришног друштва са одговарајућом позоришном салом. Стога је Цетињска читаоница 23. фебруара 1884. донијела одлуку да се зида Зетски дом; формиран је посебни одбор за његову изградњу, који је 1. марта 1884. издао и свој проглас који су потписали 28 угледних личности политичког естаблишмента и интелектуално језгро оновременог културно-просвјетног живота Црне Горе. Свечано су позоришној згради Зетски дом постављени темељи 1. маја 1884. и здање је, по пројекту др Јосипа Сладеа, саграђено до 1888. године, од када почињу редовне позоришне представе, концерти, предавања и читава лепеза других културно-просвјетних активности које су организоване у окриљу Цетињске читаонице. Тако се, заправо, у оквиру Цетињске читаонице зачело и развило неколико националних културних институција: Црногорско

²⁹ Уп. др. Душан Мартиновић - др Радивоје Шукловић: *Јован Павловић. Живот и дјело* - Нови Сад 1988, стр. 274.

³⁰ Глас Црногорца, Цетиње, VIII/1879, бр. 37, 29. IX, стр. (4).

књажевско позориште (1883), Народни музеј (1890), Јавна државна библиотека (1893).

Уз то, Цетињска читаоница је успјела да средином 1884. године набави сопствену штампарију и да од 26. јула исте године има свој књижевни часопис *Црногорку* (1884-1885), коју је уређивао Јован Павловић, а после њене забране растурања на аустроугарској и турској територији, овај часопис добија назив *Зейта* (1885) и њу ће уређивати професор Филип Ковачевић. Касније ће (послије интеграције крајем 1897. са Друштвом "Горски вијенац") Цетињска читаоница имати своја гласила *Луча* (1898-1900) и *Књижевни листи* (1901-1902).³¹

Када је о Цетињској читаоници ријеч, треба апострофирати да су потоњих деценија минулог вијека у њеном окриљу стваране концепције о посебној црногорској култури ослоњеној на традицију и народно стваралаштво. Иако су културни посленици, посебно књижевници, били у развоју црногорске културе, основе за стабилнији културни развој постављене су полетним радом способног круга културних стваралаца, већином извањца, међу којима је посебно обол дао Ј. Павловић, поготову у дијелу својих концепција о сценској умјетности, о књижевности, о црногорству итд.³²

5.

За вријеме француске окупације Боке Которске (1805-1813) формирано је Которско позориште декретом маршала Мармона од 12. октобра 1908. године. Позориште се налазило у згради на сјевероисточном дијелу данашњег главног градског Трга од оружја - у згради старе вијећнице, на тргу који се у посљедњој четврти XIX стољећа називао "Позоришни трг" ("Piazza del Teatro"). Ваља нам истаћи да је Которско позориште по хронологији настанка прва културна институција ове врсте на тлу данашње Црне Горе, штавише и у Савезној Републици Југославији. Колико је оно било важна позоришна кућа у древном граду Котору, говори и име главног трга који је назван по которском театру.

Од оснивања Которско позориште развија своју активност кроз цијели XIX вијек. За све вријеме његовог рада у минулом вијеку, у њему гостују путујуће позоришне трупе из Француске и Италије, дакако, и из Србије: Српско позоришно друштво Фотија Иличића, Путујућа позоришна група Ђура Протића, група Николе Симића и друге, које су истовремено гостовале и на Цетињу и у Котору. Уз то, упоредо се развијао и позоришни рад домаћих дилетаната и професионалаца "казалиштараца".

Средином прошлог стољећа Которско позориште је имало свој ансамбл од 32 члана, међу којима се истицао Марин Стијепић, глумац,

³¹ Кратак текст о Цетињској читаоници представља извод из монографије у штампи, која се објављује поводом 130-тогодишњице њеног постанка: *Цетињска читаоница (1868-1998)*, аутора др Душана Ј. Мартиновића.

³² Уп. др Душан Мартиновић: *Јован Павловић, животи и дјело* - Нови Сад 1988, стр. 134-139, 226 и др.

редитељ и главни организатор. У његовој режији которски глумци су 1863. извели "неке дјелове из Горског вијенца" и он је играо главну ролу владике Данила. Године 1865. Стијепић је, заједно са још пет которских "казалиштараца", гостовао на Цетињу, што је, несумњиво, имало одређеног утицаја и на оснивање прве културне институције у слободном дијелу Црне Горе - Цетињске читаонице почетком фебруара 1868. године.³³

Прве читаонице на тлу Боке Которске јављају се крајем прве половине XIX вијека, што је била последица недостатка јавних библиотека. Додуше, у Котору је прва читаоница формирана још на крају XVIII стољећа, која је радила и на освитку XIX в. Био је то племићки клуб "Casino mobile", који је био мјесто окупљања гдје су се књиге и новине читале, дакле, нека врста читалишта по западноевропским узорима. Дакако, которска касина имала је елементе библиотечке читаонице, па је треба сматрати претечом народног библиотекарства у Боки Которској. У раздобљу 1843-1880. у Котору је постојао и друштвени клуб "Societa del casino".³⁴

Прва библиотека "општества", или општинска библиотека, основана је у Котору 1832. године, мада о њој и њезином раду нема неких података.³⁵ Три године касније, у списку пренумераната годишњака *Љубићељ просвјешћенија Српско-далматинског алманаха за љето 1836*.³⁶ налази се и "Библиотека општества Рисанског", што значи да је она постојала претходне 1835. године, иако о овој нема података колико је и како радила! Рисанска библиотека је у досадашњој историографији библиотекарства третирана као најстарија народна библиотека у Црној Гори.³⁷ Па ипак, ту границу ваља помјерити на 1832. годину када се први пут спомиње "Библиотека општества Которског".

Године 1839. основано је "Српско пјевачко друштво 'Јединство'" у Котору, послје вишегодишњих перипетија и ометања аустроугарске власти. Наиме, и 1830. постојао је "збор которских пјевача", који је присуствовао испраћају земних остатака "светог владике и господара Црне Горе" Петра I Петровића Његоша 18/30. октобра 1830. на Цетињу. Хроничар је забиљежио да су которски пјевачи одмах по повратку у Котор похапшени.³⁸ Испоставило се, међутим, да су власти двојне монархије постигле супротан ефекат. Которани су, ипак, под тешким ре-

³³ Уп. Дарко Антовић, *Подсјећање: Кошорско позориште. За народ и власиелу* - Побједа, Подгорица 27. јун 1998, стр. 23.

³⁴ Др Милош Милошевић: *Прилог проучавању читаоница и библиотека у Котору и околини* - У: 150 година народног библиотекарства у Црној Гори (научни скуп у Рисну, 23. и 24. децембра 1985), Цетиње 1986, стр. 38.

³⁵ Др Љ. Дурковић-Јакшић: *op. cit.*, стр. 72.

³⁶ *Любитель просвешћения. Србско-далматинский Алманах за лето 1836*. Издао га на светл Теодоръ Петрановичъ Карлштадтъ.

³⁷ Др Нико С. Мартиновић: *op. cit.*, стр. 15; 150 година народног библиотекарства у Црној Гори (научни скуп у Рисну, 23. и 24. децембра 1985), Цетиње 1986.

³⁸ Јован В. Бућин: *Преглед рада Српског пјевачког друштва "Јединство" у Котору од године 1839-1929*. - Котор 1929, стр. 8.

жимом Метерниховог апсолутизма успјели 1839. године да конституишу Српско пјевачко друштво "Јединство", на чијем је челу био Трипо Мариновић. Занимљиво је да се међу оснивачима³⁹ биљежи и име младог црногорског митрополита Петра II Петровића Његоша, тада већ познатог пјесника. Први хоровођа Друштва био је капелник војничке музике у Боки, Чех Буреш, под чијим је руковођењем друштвени хор припремао концерте. По наредби тадашњег окружног начелника у Котору Друштво се морало ограничити само на црквено нотно пјевање. Друштво је 3. августа 1840. године донијело своја "Правила".

Которско пјевачко друштво "Јединство", основано само годину дана доцније од признатог пјевачког друштва у Срба (Панчево 1838), са својим политичким програмом одиграло је значајну културно-националну мисију. Од првог јавног наступа, када су на Божић 1840. године "у Цркви св. Николе испјевали прву литургију на 3 гласа, коју им бијаше на дар послала српско-православна црквена општина у Трсту",⁴⁰ Пјевачко друштво је успјешно остваривало свој програм. У вријеме револуционарне 1848. године, Друштво је било повезано с акцијом дубровачког пјесника Матије Бана и пјесника и филозофа Његоша. Посјећивали су га Његош и Матија Бан 1849. године, који је учланио све његове осниваче у тајну организацију коју је по налогу српске владе спроводио међу Србима и Хрватима.⁴¹

Осим редовног наступања у Котору приликом свих важнијих православних празника, Пјевачко друштво "Јединство" је правило и турнеје, како би ми то данас казали. Упркос могућим санкцијама и строгостима власти црно-жуте монархије, те "насилне германизације коју бијаше завео ћесар Фрањо Јосиф својим октроисаним уставом од 4. марта 1849. године",⁴² "Јединство" је већ у првој деценији досегло завидну висину у вокалној музици и, што је особито важно, паралелно је ширило националну мисао, а од 1851. отпочело са гостовањима. Прво такво гостовање имало је у Будви на Духове 1851, када је одржало литургију у парохијској цркви св. Тројице и послије "заједничког ручка, проведоше са будванским грађанима и сусједним сељанима до касне ноћи у весељу, играјући кола и пјевајући народне пјесме", што је био "први корак 'Јединства' и положен му темељ за даљи развитак, колико свој, толико и за ширење музичке умјетности у Боки и пропагирању завјетне српске мисли".⁴³ Отада Српско пјевачко друштво "Јединство" шири свој репертоар: хор овог друштва поред црквене музике ширио је и свјетовну српску и хрватску хорску музику.⁴⁴ А када се 31. октобра

³⁹ Оснивачи друштва су били: Лука Бербер, Марко Бјеладиновић, Иво Ђирковић, Нико Чучак, Томо Матковић, поп Вуко Поповић, Саво Поповић, Лука Пешикан, Петар II Петровић Његош, Нико Радичевић, Марко Стефановић, Петар и Јово Томовић и Андрија Ђедовић. (Уп. Ј. В. Бућин: *op. cit.*, стр. 9.)

⁴⁰ Ј. В. Бућин: *op. cit.*, стр. 9.

⁴¹ *Ibidem*, стр. 11.

⁴² *Ibid*, стр. 12.

⁴³ *Ibid*.

⁴⁴ Irena Milošević: *Muzički život* - U: Kotor, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1970, str. 143.

1851. преселио у вјечност Његош, "услед полицијске забране да 'Јединство' корпоративно учествује спроводу и опијелу, појединачно успеше се пјеваћи уз врлетне которске стране до равног Цетиња, да се одуже сјени великога пјесника и владара".⁴⁵

Од 1851, као преломне, "Јединство" на свом репертоару има јазне композиције Корнелија Станковића, Ватрослава Лисинског, Шлезингера, Калауза, Кухача и других, али и домицилних композитора, Бурешевог питомца Шпира Јововића, који је сам компоновао "на сваније допадање и похвалу, неколико родољубивих пјесама Љубе Ненадовића и которског пјесника а друштвеног члана Риста Симова Милића".⁴⁶ Године 1855. "Јединство" је посјетило српску православну општину у Перасту приликом освећења парохијске цркве посвећене Рођењу Богородице. Тада је и у цркви и испред ње у пространој порти пјевало разне композиције српских и хрватских аустора "на велику утјеху и задовољство перашких грађана".⁴⁷ Од 1859. "Јединство" проширује своју дјелатност и на сценску умјетност. Те године је приредило неколико позоришних представа, а идуће 1860. организовало је академију са представом "Кир Јање" Јована Стерије Поповића. "На Велику Госпојину 1860. г. 'Јединство' пође да увелича славу манастира Савина, код Херцег-Новога", гдје се, након литургије и заједничког ручка, "у красној манастирској дубрави пјевало, веселило и здравило до саме вечери".⁴⁸ Поводом "савинског излета" аустријска полиција оптужила је Друштво за велеиздају, ради пјесме "Јуначки одговор" Љубе Ненадовића, по композицији Шпира Јововића. "Тешком муком и великим заузимањем одличних грађана сачували су се пјевачи тамнице а друштво распуста".⁴⁹

Када је 12. августа 1860. црногорски емигрант Тодор Кадих извршио на которској риви атентат на књаза Данила I, након што је смртно рањени црногорски суверен умро у кући которског грађанина Стева Бјеладиновића, друштво "Јединство" је одржало комеморативну сједницу и одлучило да учествује у спроводу и испраћају мртвог тијела Даниловог до Цетиња, што је осујетио окружни поглавар Дојми доносећи најстрожу забрану.⁵⁰

И на парастосу српском патријарху Јосипу Рајачићу, који је 20. децембра 1861. одржала Православна црквена општина у Котору, Пје-

⁴⁵ Ј. В. Бућин: *op. cit.*, стр. 12.

⁴⁶ *Ibidem*, стр. 13; Ристо Милић (Котор, 5. IV 1842-Београд, 8. III 1910) био је принуђен да емигрира крајем 1871. године у Русију. Препоручио га је Валтазар Богшић као агилног учесника у организовању омладине Боке и поборника за словенску узајамност, члана которског "Јединства" које је у својој програмској оријентацији имало задатак "буђење националне свијести" код православног народа Боке Которске, који се налазио "под моралним игом латинизма", констатује Богшић. (Уп. др Душан Мартиновић: *Четири нејошњаша писма Валтазара Богшића Марину Дринову - Историјски записи*, Подгорица, LXX/1997, бр. 2, стр. 157-162.

⁴⁷ Ј. В. Бућин: *op. cit.*, стр. 13-14.

⁴⁸ *Ibidem*, стр. 14.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*, стр. 15.

вачко друштво "Јединство" активно је учествовало, пјевајући композицију свог хоровође Шпира Јововића.⁵¹

Друштво је из године у годину напредовало у пјевању и игрању позоришних комада, па је имало потребу за властитим оркестром, који је основало 1866. године с циљем "да се боље изучи пјевање, да се музичка знаност јаче развије и душа у умјетничкој свирци наслађује",⁵² који је на Савиндан 1867. године одржао први концерт "с најбољим успјехом".⁵³ Касније ће хор и оркестар "Јединства" више пута заједнички наступати, као на примјер 1. октобра 1867. када су одржали свечању академију у пространој дворани *Славјанске читаонице*, или 14. јануара 1868. када су приредили академију са плесом. Отада ће "Јединство" редовно приређивати забаве за грађанство у просторијама Читаонице.

Када је у јуну 1868. у Кошутњаку убијен српски кнез Михаило Обреновић, "Православно општество у Котору зави Цркву своју у црнину. Подиже на средини величанствени катафалк са Кнежевом сликом окићеном лаворовим вијенцем а наоколо окити га убојним оружјем, пушкама и брдским топовима, које бијаше позајмио командант тадашњег чешког пука у Котору. На приређеној упокојеној литургији са парастосом, пјевало је 'Јединство', тако складно и дивно, да је примило много похвала".⁵⁴

Таквим својим радом Српско пјевачко друштво "Јединство" одиграло је значајну патриотску улогу у одржавању народне свијести и буђењу напредног отпора против аустроугарске владавине. Када се 25. септембра 1869. године народ Боке дигао на устанак ради ослобођења од туђинског јарма, због солидарности са устаницима, прваци "Јединства" - предсједник Ристо М. Суботић и члан Ристо С. Милић, били су ухапшени.

Треба споменути и два гостовања Пјевачког друштва "Јединство" Цетињу 1870. и 1871. године. Прво гостовање је везано за 17. октобар 1870, којом приликом учествује на дан смрти Петра I, да се поклони сјенима великана; увече су приредили сјајну забаву у просторијама Цетињске читаонице, у присуству књаза Николе I, дворске свите, главара и мноштва народа. Сјутрадан их је црногорски књаз примио у посебну аудијенцију. Том приликом представници "Јединства" су црногорском суверену предали *црногорску химну*, коју је по ријечима пјесника Јована Сундечића компоновао друштвени капелник Чех Антон Шулц.

Шулцова композиција, први пут изведена у "Зетском дому", толико се допала књазу Николи I "да је наредио, да се иста прогласи државном химном".⁵⁵ И отада се она пјевала и свирала као црногорска

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ib.*, стр. 16.

⁵⁴ *Ib.*, стр. 17.

⁵⁵ *Ib.*, стр. 21. Књаз Никола је друштвеном фонду Пјевачког друштва "Јединство" подарио 200 форинти у злату, а композитору А. Шулцу златан сат. Такође је наредио да се о државном трошку штампају родољубиве пјесме *Србобранке* Риста Милића.

химна до краја самосталности црногорске државе (поч. 1916. године). И овај детаљ показује каквим је родољубљем било прожето "Јединство" и каква му је била приврженост Црној Гори. Притом, треба имати на уму да се ово збива у тренутку када су још били свјежи утисци о бокешком (кривошијском) устанку (1869).

Годину касније, пјевачко друштво "Јединство" поново је посјетило црногорску пријестоницу, овога пута с циљем присуствовања крштењу престолонаследника Данила. У дворани Ђевојачког института "Царице Марије" 27. августа 1871. извело је културно-умјетнички програм, између осталог *Црногорску химну* "Убавој нам Црној Гори", посветни марш "Црногорски нашљедник" (композиција А. Шульца), родољубиву пјесму "Црна Гора" (од Р. Милића), "Устај рајо" (од Ј. Сундечића), "Наше народно ускрснуће" (од Р. Милића) и револуционарну француску химну "Марсељеза",⁵⁶ што је и посебни куриозитет.

Которско "Јединство" је очигледно, и упркос ризику и шиканирању од стране аустроугарске власти, ширило свој национални рад и отворено пропагирало у народу ослободилачку мисију и буђење националне свијести. Таквим је остало и онда када је планула Невесињска пушка (1875), и када су вођени црногорско-турски ратови 1876-1878. године, дакако, и други бокешки (кривошијски) устанак (1882). Треба нам на крају рећи, да је "Јединство" 1883. године покренуло иницијативу да се са Марксовог гробља у Бечу пренесу у Боку посмртни остаци великог књижевника и родољуба Стефана Митрова Љубише, а 30. јуна исте године чланови Друштва су судјеловали у веселу Књажевског двора на Цетињу приликом вјенчања књагиње Зорке са књазом српским Петром Карађорђевићем.⁵⁷

Што се "Славјанске читаонице" тиче, основане на иницијативу Матије Бана 1848. године, она тијесно сарађује са Пјевачким друштвом "Јединство" на плану буђења националне свијести и шире - словенске узајамности.⁵⁸ У зајединци с Пјевачким друштвом Читаоница је вршила изванредну национално-просвјетитељску мисију, приређујући - под тешким условима аустријске цензуре - националне приредбе и повезујући се с ослободилачким покретом у Црној Гори. Свој политички карактер *Славјанска читаоница* је задржала у току цијелог XIX в. На годишњој скупштини 1879. године у управу су ушли истакнути борци за национална права и слободу, а за почасног члана је изабран Светозар Милетић. Ово је био повод аустријским властима да покрену истрагу и затворе *Славјанску читаоницу*. Режим црно-жуте монархије је и иначе на слогу Срба и Хрвата гледао као на озбиљну сметњу својим империјалистичким плановима, па је у стилу своје познате крилатице *divide et impera*

⁵⁶ Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 32, 28. VIII, стр. 128.

⁵⁷ Ј. В. Бућин: *op. cit.*, стр. 41.

⁵⁸ Др Нико С. Мартиновић: *op. cit.*, стр. 15-16; А. Б.: *Прослава стогодишњице Српског пјевачког друштва "Јединство"* - Зетски гласник, Цетиње, XI/1939, бр. 776, 29. IV, стр. 2; Ratko Đurović: *Jedinstvo* - U: Muzička enciklopedija 1, A-J, Zagreb MCMLVIII, str. 742. Potpis: R. Đ.

спроводио интриге и раздор између Срба и Хрвата у Котору. Успјела је аустријска власт да посије сјеме раздора и неслоге, па је дошло до диобе чланства на Србе и Хрвате. Упркос југословенски оријентисаним родољубима, који су се залагали да се изгледе несугласице које је сијао непријатељ и истицали неопходност заједничког иступања на политичком и културном плану, 1881. године Хрвати формирају Славјанску читаоницу коју су ускоро претворили у "Хрватски дом", а Срби "Српску читаоницу". Разумије се, ова подјела је имала консеквенце и на рад Пјевачког друштва "Јединство"...

Душан Й. МАРТИНОВИЧ

ОСНОВАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧРЕЖДЕНИЙ И ОБЩЕСТВ КУЛЬТУРЫ В ЧЕРНОГОРИИ СЕРЕДИНЫ XIX ВЕКА

Первые учреждения и общества культуры в Черногории появились в середине XIX века. Петр II Петрович Негош (1813-1851) основал черногорскую типографию (1834-1852), государственную библиотеку (1838) и коллекцию оружия - "Оружницу" (1838); цетиньский читальный зал основан в 1868 году, сербское вокальное общество "Единство" основано в Которе в 1839 году, где же девятью годами позже основан и славянский читальный зал (1848-1879).

В типографии Негоша, олово которой было в 1852 году переплавлено в пули ради защиты от турецких войск, в период с 1834 по 1839 год было напечатано 13 книг и одна периодическая публикация - "Грлица", которая выходила пять лет подряд (1835-1839).

Автор обращает особое внимание на библиотеку Негоша, которую считает государственным (национальным) из-за её развития и функций, которые она имела. Библиотечный фонд пополнялся откупом, подарками и благодаря акции, которая была организована в 1846 году для сбора книг для черногорской библиотеки. Акция была весьма успешной и велась в сербских и хорватских газетах ("Сербской газете" в Белграде и "Народной газете" в Загребе). По своей структуре эта библиотека имела характер центральной библиотеки Черногории. В ней находились книги из всех областей, т.е. она имела универсальный характер. А также это был главный центр распространения книг в Черногории.

После постройки своей резиденции - "Биллярды" в 1848 г. Негош оформил в ней отличную коллекцию трофейного оружия и другого материала, что можно считать началом цетиньских (черногорских) музеев.

В 1867 году после возвращения черногорской делегации из Москвы, где она присутствовала на знаменитой этнографической выставке, дана инициатива для основания в Цетинье читального зала, который был открыт 4 февраля 1868 года и до 1915 года был центром культуры и просвещения. После освободительных войн 1876-1878 гг. и Берлинского конгресса (1878) примеру цетиньского читального зала последовали освобожденные города: Подгорица, Бар и Никшич в 1881 году, Ульцинь в 1884 году, а до конца XIX века почти во всех черногорских

городах и селах появились читальные залы. Цетинский читальный зал был основателем Театра (1883), Музея (1890), Государственной библиотеки (1893) и организатором всей культурной жизни в Цетинье - черногорской столице того времени.

И вокальное общество "Единство" в Которе, которое было всего лишь годом моложе от самого старого сербского вокального общества из Панчева (1838), несмотря на все препятствия со стороны австро-венгерских властей, которые в то времена правили в Боке Которской, с честью выполнило свою важную культурную и национальную миссию своими театральными и вокальными представлениями и другими активностями, несмотря на тяжелые условия своего существования.

*Перевела
Мария Мартинович*

